

DETLEF GIRTLER

MILIJARDERI

**SVETSKA ISTORIJA BOGATSTVA
OD KREZA DO BILA GEJ TSA**

Prevela
Irena Lea Janković

Laguna

Naslov originala

Detlef Gürtler

DIE DAGOBERTS

Eine Weltgeschichte des Reichtums – von Krösus bis Bill Gates

Copyright © Eichborn AG, Frankfurt am Main, 2003.

Translation Copyright © 2009 za srpsko izdanje, LAGUNA

MILIJARDERI

Sadržaj

Predgovor	9
Najbogatiji patak svih vremena.	11
Egipat: faraonski socijalizam	18
Grci: od Kreza do kejnsijanizma u kulturi	23
Rim: crvi u slanini	31
Cezar: antički Baja Patak	42
Arabija: Ali Baba i neverni veziri	50
Kina: činovnička država.	59
Hanzeatski savez: kada trgovci ratuju	68
Od Klauza Štertebekera do Pabla Eskobara: baroni otimačine	76
Konkista: licenca za ubistvo.	89
Od Čezara Bordžije do Lea Kirha: lažni bogataši.	100
Jakob Fuger: renesansni Baja Patak	109
Indija: veliki moguli i džakovi bibera	122
Promena Zapadne Evrope	130
Od Džona Loa do Tomasa Hafe: mađioničari i mešetarski mehurovi	140

Industrijalizacija: bez obaziranja na štete	151
Rotšildi: Baja Patak 19. veka	157
Era željeznice: uporan kao Krup i snažan kao Vanderbilt .	168
Simens i Edison: Proka Pronalazač kao Baja Patak.	180
Džon D. Rokfeler: Baja Patak 20. veka.	191
Nafta: sirovina snova	200
Lep novi svet roba: brend – zaštićeno trgovačko ime	211
Na pokretnoj traci: pobjeda fordizma	222
Od Valenštajna do Štinesa: ratni i krizni profiteri	233
Rat cena: trgovina postaje svetska sila	245
Berzanski bum: <i>Volstrit</i> stvara superzvezde.	258
Bil Gejts: Baja Patak 21. veka	270
Pogled u kristalnu kuglu	281
A moral u celoj priči?	289
Spisak imena	293

Predgovor

Biti bogat! San snova! Zauvek je gotovo s napornim radom i razmišljanjem može li se dobiti sve što se toliko želelo. Svakodnevne brige skinute su s vrata!

Sve bogatiji i bogatiji! Noćna mora! Neprekidan rad i stalne brige kako da se ono što se poželi i dobije. Gotovo je s mirnim snom!

Biti najbogatiji! Najbogatiji na svetu! Katastrofa! Odatle, ide se samo naniže . . .

Oni koji su samo bogati – dosadni su. Svoju imovinu stiču tako što nude drugima ono što se traži. Priča o uspehu pripadnika današnje srednje klase može se lako porediti sa pričom o hanzeatskim trgovcima od pre šeststo godina, ili sa pričom o rimskim veleposednicima od pre dve hiljade godina.

Najbogatiji su uzbudljiviji. Interesantno, u pitanju su uvek muškarci. Svoje bogatstvo sticali su ne upuštajući se u veliku priču. Neprimećeni od svojih savremenika, prepoznali su pravi trenutak, pronašli novu tehnologiju ili novo tržište. Kome treba savršen čelik gospodina Krupa kada se oduvek topovi liju od bronze? Kako gospodin Ford misli da ostvari profit sa tako jeftinim automobilom koji može da kupi i fabrički radnik? Kako gospodin Merdok može bez ikakvog

dvoumljenja da preseli novinsku štampariju, ne obazirući se na sindikate?

Ipak su pokušali, i uspeili. Iz uglavnom različitih razloga. Svojim uspehom promenili su svet u kome su živeli. Onome ko uspe da postane najbogatiji u svom vremenu i popne se na sam vrh ličnim zaslugama, ne preostaje ništa drugo do da pri tom promeni i svet. Za ekonomski uspeh mora se posedovati nešto što niko nema, i to u pravom trenutku. Pisac se teši da će svet ceniti njegovo delo možda tek u budućnosti; filozof najverovatnije mora tome da se nada. Čak je i genijalni pronalazač Leonardo da Vinči izumeo helikopter stotinama godina pre nego što je pronađen motor koji bi ga pokrenuo. Ko hoće da se obogati, nema šta da čeka: to mora da učini za života. Ekonomski uspeh ne računa se na desetine godina unapred – zahteva pogodak u pravom trenutku – precizno u nerv.

Upravo zato, nametnulo se pisanje ekonomske istorije sveta. Praćenje najvećih bogatstava po epohama – nešto kao istorija privrede gledana „odozgo“. Skoro da je nemoguće bolje opisati ekonomski i društveni napredak nego kroz istoriju najbogatijih ljudi svih vremena.

Najčudnije mi je što do sada niko to nije pokušao. Ali uvek postoji prvi put.

Detlef Girtler
Marbelja
jun 2004.

Najbogatiji patak svih vremena

„Ah, dragi prijatelju! Ne možeš ni da pretpostaviš kako je teško živeti kao Krez! Najbogatiji sam čovek na svetu! Prelivaju mi se pare iz trezora! Ukratko, trebalo bi da blistam od sreće! Ali ne radujem se više svom bogatstvu!“ Tako govori Baja Patak Proki Pronalazaču, najvećem izumitelju svih vremena. Naravno, to s „najbogatijim čovekom“ nema veze jer Baja ostaje patak i u najelegantnijem poslovnom odelu. Međutim, niko ne može osporiti naslov „najbogatiji patak svih vremena“. Godine 1983, „tačno u paru“, izbrojao je – trideset sedam fantaziliona i 119.000 triliona dolara“. U Patkovgradu tadašnji dnevni kurs dolara još uvek nije vezivan za evro i fantazilioni ne postoje u našem brojčanom sistemu: ali veliko bogatstvo je i preostalih 119.000 dolara. Ako bi se suma ravnomerno podelila na šest milijardi ljudi, ostalo bi dvadeset biliona viška. Prema podatku iz stripa, odnos kupovne moći patkovgradskog i američkog dolara otprilike je 1:1. Proizlazi da Baja Patak može učiniti bogatijim od Bila Gejtsa svakog čoveka na zemaljskoj kugli – i to petsto puta! To što uopšte možemo u jednoj knjizi da poredimo Baju Patka s najbogatijim ljudima na svetu zahvaljujemo samo činjenici da se radi o izmišljenoj ličnosti, zapravo karikaturi.

Uvek i iznova našu pažnju privlače karikature istorijskih ličnosti ili iskarikirane situacije. Poznajemo Cezara onako kako ga je predstavio Asteriks, Nerona kako ga je odigrao Piter Justinov u *Quo vadisu*. Pjer Bris kao Vinetu pronosi humanističke ideale saksonskog sitnog kriminalca Karla Maja* i dok na filmskom platnu posmatramo Divlji zapad devetnaestog veka, našminkani Bretonac zapravo jaše hrvatskim krševitim predelima. Poznajemo i karakterističan lik surovog kapitaliste. U Patkovgradu svako ko nosi cilindar i staromodne naočare izgleda potpuno isto, jedino što mu ne možemo odrediti godine.

Ali patak je udaljen od kapitalističke stvarnosti koliko i Pjer Bris od poglavice Apača. Bajin tvorac Karl Barks priznao je i sam: „Baja Patak je apsolutni neprijatelj kapitalističkog sistema: uništio bi ga za godinu dana. Zamrzlo bi se sve što je kapitalizam pokrenuo. Ništa ne bi trošio i svi drugi bi osiromašili. Samo bi zgrtao novac i ubrzo više niko ga ne bi ni imao, osim njega. To bi označilo kraj kapitalizma.“

Niko ne bi postao milijarder na Bajin način

U najboljem slučaju, ta tvrdnja je poluistinita. Barks je dobro opremio svoj lik. On stvarno ima materijala da bude najbogatiji čovek na svetu (da nije patak). Ipak, to je neostvarljivo: neko ko se ponaša kao Baja Patak nikada ne može postati najbogatiji na svetu. Ostao bi možda u sredini liste multimilijardera, ili bi bankrotirao:

Baja Patak rasipa snagu. Ne postoji ništa na poslovnom planu što bi propustio, samo ako donosi novac. Potraga za blagom,

* *Karl Fridrich May* (1842–1912), književnik. Osuđen je 1856. na četiri godine dobrotvornog rada u skloništu za beskućnike zbog sitnog lopovluka, prevara i lažnog predstavljanja. Tokom studija premešten je u drugo učilište, zbog prisvajanja šest sveća. Njegova karijera učitelja završena je 1861. zabranom bavljenja tim zanimanjem posle samo nekoliko nedelja, zbog prijave da je navodno ukrao knjigu sobnom kolegi. (Prim. prev.)

grnčarija, ili sladoled od mente, bilo šta, važno je samo da stvara profit. Možda je to bilo moguće u pionirsko vreme, kada je tržište čekalo da bude otkriveno. Međutim, kada je nastupila faza njegove stabilizacije, preživljavali su samo najbolji, najjeftiniji i najbrži ponuđači. Jednom rečju, oni koji su se najbolje uklopili. Najkasnije u to vreme, svaštari poput Baje gube na značaju jer se nisu strogo držali novih pravila kontrole nad finansijama. Veliki deo poslovanja treba poveriti stručnim timovima. Baja radi suprotno – sve odluke uvek donosi sam.

Bogataši koji su ušli u istoriju ograničavali su se uvek na jedan proizvod, jednu privrednu granu, jedan uspešno stvoren lanac ili metodu rada. Držali su se onoga što im je donosilo veliki novac – bio to softver ili pljačka gradova. Neprestano traženje novih izazova ostvarljivo je u okviru bavljenja književnošću ili umetnošću, kao zanimljivim, naprednim i kreativnim poslovima. Eksperimente u ekonomiji prave samo oni koji su na njih prinuđeni jer još nisu pronašli unosno privredno polje. Ko je uspeo, držao se izreke Henrija Forda: „Bolje je usmeriti svu svoju snagu na ostvarenje jedne ideje nego na jurenje ostalih devet. Jedna dobra ideja nudi upravo onoliko koliko je neko u stanju da savlada.“

Baja Patak ne dopušta da novac radi. Jeziva mu je i sama pomisao da izvadi pare iz trezora. Male količine procure za putovanja u navodno neotkrivene delove sveta, ili za neke novotarije, ali samo zbog brzog profita. Zlato, koje čini veliki deo bogatstva u njegovom trezoru, zaštićeno je od inflacije, ali ne donosi nikakvu zaradu. Mnogo gore je s gotovinom: obezvređuje se, ne donosi kamatu i stvara troškove čuvanja i održavanja: ako je nivo para izmeren u trezoru na visini od dvadeset metara, pri inflaciji od dva procenta – samo na taj način, gubi se jedan milimetar kupovne moći dnevno!

Baja Patak prezire svoje klijente. Posebno je kobna njegova težnja da zbog kratkotrajnih finansijskih prednosti dovede u pitanje zahteve svojih mušterija. Razočarani klijenti, već sledeći

put, prepuštaju svoj novac konkurenciji. Sam strip Karla Barksa prikazuje zastrašujuć primer: Baja Patak je postavio besplatan ski-lift. Konkurencija naplaćuje vožnju svojim ski-liftom bar jedan dolar. Kada skijaši izađu iz Bajinog lifta, zaključuju da ih je doveo na strminu odakle je nemoguće spust. Za povratak istim liftom, Baja naplaćuje tri dolara. „Sada i nikada više“, s pravom kaže jedan od prevarenih skijaša na poslednjoj slici. U svojoj fabrici cipela naredio je da se utisnu neodgovarajući brojevi na svaki izrađeni par, samo da bi prodajom kreme za lečenje kurjeg oka na brzinu uvećao profit. Ali najkasnije kroz dve sezone, kao proizvođač cipela, odslužio bi svoje – a ako bi mu se još navalio na leđa potrošačev američki advokat, sud bi mu odredio novčanu kaznu koju teško može podneti čak i fantazioner.

Baja Patak je nečovek. U redu, patke nisu ljudi. I pravila za izlaženje na kraj sa sopstvenom familijom ne mogu se uopštavati. Baja Patak svojim odnosom sa saradnicima, pre svega sa vodećim timom, ne bi uspeo da gospodari nad stotinama hiljada zaposlenih. Za tako nešto potrebni su mu odani i preduzimljivi saradnici, koji bi ostali uz njega i u kriznim situacijama. Međutim, ako bi iz stripa izronio neki menadžer – sa druge strane telefonske žice patrijarh Baja otkvakao bi mu naredbu koju mora da ispuni: „Zahtevam da se sav prihod koji sam predvideo za severnu hemisferu uloži u južnu poluloptu!“ „Ali ...“ – „Nema *ali*. Ko prigovara mojim naredbama, leti napolje!“ Ni kod jednog zaposlenog nije primećeno da radi za njega s voljom: Baja je gulikoža i škrtica, ne dopušta saradnicima da pokažu svoje kvalitete, sve zna najbolje, i svu slavu, a naravno i profit, hoće samo za sebe. Bilo bi uobičajeno da zbog netrpeljivosti gubici zaustave takvu organizaciju još mnogo pre zaradenih milijardi.

Pomenute osobine Baje Patka diskvalifikuju sve stvarne bogataše: zašto već decenijama u čitavom svetu on otelovljuje baš tu grupu ljudi? S jedne strane, jer mi to drugačije ne može-

mo sagledati – teško je razumeti, suprotno uvreženom mišljenju, da u njegovom slučaju prepun trezor *nije* simbol ogromnog bogatstva, već ogromne gluposti. S druge strane, mi nećemo drugačije da posmatramo – podozrivi smo i uporno ljuti ako neko ima izuzetno mnogo novca jer smo sigurni da ga je od nekoga oteo, ili ga otima (naime od nas).

Između služenja i izrabljivanja

Takvo podozrenje sasvim je opravdano ako igra počinje od nule. Naime, ukoliko bismo imali određenu sumu novca, ili određenu količinu robe na jednoj strani, a na drugoj određen broj ljudi na koje to treba raspodeliti. U dinamičnom kapitalizmu, kakav danas vlada skoro u čitavom svetu, nema mesta podozrenju – bar ne u teoriji. Švedski radikalni liberal Johan Norberg to potkrepljuje kategoričnom tvrdnjom koju formuliše rečima: „Jedina mogućnost bogaćenja na današnjem slobodnom tržištu sastoji se u tome da se ljudima ponudi ono što traže i za šta su spremni da plate. Pojednostavljeno: što je veći nečiji prihod, to znači da je ponudio drugima više onoga što žele. Zarada je moguća samo ako služiš drugoga.“

Tokom istorije, izrazito bogati se kreću od slugu do izrabljivača. Mnogi preduzetnici žive sasvim dobro, nudeći nešto za šta su drugi spremni da plate – ali od toga se ne postaje multimilijarder. Za tako nešto potrebno je u izvesnoj meri ograničiti slobodno tržište i na taj način primorati ljude da plate više nego što bi inače platili. Neodrživa je zamerka o izrabljivanju u kapitalizmu ovakvom kakav je danas, koji uporno pokušavaju da diskvalifikuju kroz figuru Baje Patka; jedino kod ekstremno bogatih ipak lebdi u vazduhu sumnja da su počinili nešto nedozvoljeno.

Oduševljenje s kojim Baja Patak upražnjava gorepomenutu sekundarnu osobinu multimilijardera, monopolisanje, nije

baš za pohvalu. Međutim, on u potpunosti odslikava primarnu osobinu – *conditio sine qua non** – nekog superbogataša: „I interesuje me jedino zarađivanje para“, kaže Baja o sebi. Njegovi rođaci uvek znaju kada je njihov stric, odnosno deda, namirisao dobar profit. Odaje ga sjaj u očima i zveckanje u glavi, nalik zvuku registarske kase. Dok Gaja, Vlaja i Raja gustiraju sladoled od mente, Baja izračunava kolika je zarada od osamdeset procenta, koja se ostvaruje njegovom prodajom. Odmah telefonira i izdaje naredbu svom službeniku: „Kupi sve fabrike sladoleda u zemlji. Dajem ti tri minuta!“ Okreće se sestrićima i kaže: „Deco! Biće to posao mog života! Kada sve fabrike sladoleda budu u mojim rukama, obezbedio sam monopol i nad sladoledom od mente. Milijarde će mi same upadati u džepove.“

Razmišljanje o monopolu nad sladoledom od mente može zvučati kao da smo na pogrešnom putu. Ali to i nije tako. Postoje zaista veoma neobični monopoli. Monopol nad šibicama postojao je i u poslednjem kvartalu dvadesetog veka. Većina ideja uz pomoć kojih su se kasnije zarađivale milijarde, izgledala je savremenici isto kao nama razmišljanje o monopolu nad sladoledom od mente. Da bi ostvarili svoju ideju, svi uspešni preduzetnici morali su da poseduju osobinu koja je u Bajinom slučaju prenaplaćena: tvrdoglavost. Bila im je potrebna i želja da čitav svet prilagode svojim predstavama, ili barem jedan njegov deo. Neće se pojavljivati ni kao političari ni kao slikari, već kao preduzetnici. Pripadaju, kao i Baja Patak, neinteresantnoj vrsti za feljtone, s tim što su ih oni vredni, za razliku od svog predstavnika koji zaslužuje prezir.

Muškarci uvek hoće samo jedno: seks. Muškarci kova Baje Patka uvek hoće nešto, ali to je nešto drugo: novac. Nije samo kod Baje primećeno potiskivanje pola kroz proces bogaćenja (Diznijeva figura prinudno je aseksualna). O tome ima mnogo

* Lat.: *Conditio sine qua non*. Izraz široke primene. Ovde: osnovni egzistencijalni uslov. (Prim. prev.)

tumačenja, kako vulgarnih tako i priznatih, psiholoških. U ovoj knjizi nećemo se baviti uvreženim mišljenjima o povezanosti bogatstva sa problemima ispod pojasa. Ono što mi izučavamo tiče se istorije privrede i uloge pojedinaca u njoj. Uspešnima ćemo gledati preko ramena, dok sede za pisaćim stolom. Nećemo im zavirivati u spavaću sobu.

Možemo na kraju da napravimo jedno ezoterično skretanje. Dogodilo se to Baji sredinom devedesetih godina. Crtač ga je uputio na Daleki istok u društvu nepodnošljive patkice. Tražio je tajnu formulu za bogaćenje. Kako su glasine govorile, imao ju je neki stari mudrac. Međutim, kada je Baja konačno našao formulu, silno se razočarao. Glasila je: „Okreni se oko sebe i nauči da voliš. Tada ćeš se osećati kao najbogatiji na svetu.“ Kipteći od besa, Baja je otpustovao. Stari mudrac govorio je pun nade: „Možda će i on jednog dana razumeti formulu i shvatiti da je najveće bogatstvo ovog sveta – ljubav.“

Ali to ne bi bio Baja Patak, a mi bismo se nalazili u pogrešnoj knjizi.

Egipat: faraonski socijalizam

Po Herodotu, Egipat je bio raj. Raj za težaka. Čuveni antički historičar ushićeno beleži svoje utiske o radu egipatskih seljaka, zapravo o neradu: „Dobijaju voće sa imanja sa mnogo manje truda od ostalih. Ne upinju se brazdeći zemlju plugom, niti je kopaju. Reka im sama dođe i natopi polja i ponovo se povuče. Tada poseje svako svoje i samo gaji svinje na njivi; one ugaze posađeno i seljacima preostaje jedino da sačekaju žetvu i omlate zrnelje zajedno sa svinjama.“ Zvuči čudesno.

Imamo pravo da posumnjamo u Herodotov opis rada seljaka. Najveći deo godine mukotrpno su radili na navodnjavanju polja; kada ne bi radili na zemlji, kulučili su za faraona, a svake dve godine dolazili su im poreznici da ponovo utvrde visinu nameta. U jednoj egipatskoj knjizi opisani su sasvim drugačije nego što je to slučaj kod Herodota: „Kukali su seljaci više od biserki, bili su glasnjiji od vrana, a prsti su im se pretvorili u čireve odvratnog smrada. Behu u krpama kada su ih popisivali za kuluk u delti i gonili ih na rad.“

Za ostatak tadašnjeg sveta takvo kukanje zvučalo je kao bezrazložno jadanje. Kombinacija plavljenja Nila i navodnjavanja dozvoljavala je Egipćanima više žetvi godišnje. Faraon je zaista gonio svoje podanike na težak rad, ali oni nisu umirali od gladi.

Tuda nisu neprestano prolazile ni nekakve vojne trupe i pljačkale im sela. Tačnije rečeno: nikada nisu ni prolazile. Povremena i umerena ratna stanja na dve reke, u Mesopotamiji, mogla bi se nazvati „rajska“.

Četiri hiljade petsto godina po izgradnji piramida i dve hiljade godina od propasti Egipatskog carstva, pokušalo se sa uspostavljanjem novog raja za seljake – samo ovoga puta, jednake blagodeti trebalo je da uživaju i radnici. Nisu li Karl Marks i naslednici bili ubeđeni da se istorija razvija samo krupnim koracima ka uspehu? („Uvek napred, nikad unazad“, formulisao je to Erih Honeker.) Često su dodavali i to da su svoje ekonomije konstruisali ugledajući se na egipatski privredni model. Poznato je da eksperiment nije uspeo. Nedostajali su osnovni preduslovi: za ustrojstvo raja na zemlji moraju se ispuniti istovremeno tri uslova – sigurno snabdevanje hranom, prirodna prepreka spoljnom neprijatelju i prirodna zaštita od neobuzdanog širenja.

U Egiptu su bila ispunjena sva tri uslova. Snabdevanje hranom obezbeđivao je Nil svojim godišnjim plavljenjem. Omogućavao je proizvodnju viškova za gospodara i mnoštvo sveštenika i službenika. Za potrebe iznad pukog fizičkog opstanka, Egipćani su bili blagosloveni prvenstveno zlatom, tirkizom i bakrom. Posebno bakar, kojim je bio bogat Sinaj, bio je tražena roba, neophodna za izradu bronzne.

Zaštitu od spoljnog neprijatelja omogućavala je pustinja. Prostirala se u svim pravcima, okružujući rečnu oazu Nila. Postojala je doduše Ahilova peta: prilaz sa Sredozemnog mora, preko ušća Nila ili Sinaja. To je imalo za posledicu upadanje varvara, jednom u nekoliko stotina godina, ali oni bi se brzo asimilovali, ili bi bili proterani. Jedno od tih plemena je Hiskus, čiji je vođa postao egipatski kralj u sedamnaestom veku pre nove ere. Doveo je u zemlju i strane radnike – Izraelićane. Kada su Egipćani najurili osvajača, stranoj radnoj snazi nije moglo biti lako. Šta se dalje dešavalo sa Izraelićanima, piše u Bibliji.

Posle odlaska tuđina, Egipćani su se vratili svom pređašnjem životu.

Nil je štitio i od neobuzdanog širenja. Znatno je ograničavao Egipćanima uvećavanje obradivog zemljišta. U početnim godinama Starog carstva plavljenje Nila kanalisano je do te mere da je voda dosegala do najudaljenijih rubova polja. Nije imala kuda dalje da ide. Kanali za navodnjavanje donosili su, umesto jedne, dve-tri žetve godišnje. Granice rasta dostignite su time već pre četiri hiljade šeststo godina.

Postizanju stabilizacije služio je tadašnji kult mrtvih, nešto kao današnji porez na nasledstvo: većina bogatstva koje je pokojnik sakupio za života išla je u grob zajedno s njim, ili je korišćena za izgradnju same grobnice. Na taj način, ograničeno je gomilanje bogatstva tokom generacija. Pojavom pljačkaša grobova (imovina je naslednicima već bila nepristupačna), bogatstvo grobnica vratilo se u privredne tokove. Slično kao što je to danas slučaj s poreskim obveznicima u državi.

Bog kao monopolista

U praksi, rezultat je bio blizu rajskih uslova: društvo oslonjeno na sebe, stabilno hiljadama godina, inertno – ništa se ne dešava i ništa se ne pokreće. Činilo se da vreme stoji.

Nije bilo dinamičnih elemenata koji bi doveli do nekog slobodnog preduzetništva. Cela egipatska privreda pripadala je faraonu, dakle bogu. Od samog početka, sve oblasti života potčinjene su samo jednom cilju, služenju faraonu. To je trebalo da omogući vezu između sfere bogova i ljudi na zemlji. Trgovina sa spoljnim svetom, rudnici, veći deo proizvodnje i građevinarstvo podređeni su državi. Formiranje nadnica bilo je slično onom u socijalizmu dvadesetog veka: redovno snabdevanje hranom, odećom i alatima, i dodatak za zadovoljavanje ponekih privatnih potreba. Hiljadu godina pre Hrista, egipatski

radnik dobijao je mesečno jedan i po džak ječma i četiri džaka faro pšenice – pisar ili predradnik dva džaka ječma i pet i po džaka faro pšenice.

Postojali su trgovci, ali oni nisu bili preduzetnici, već državni ili hramski službenici. „Bogataši su izvlačili korist i iz trgovine, ali to nije bilo zanimanje“, piše britanski arheolog Beri Kemp. „Sama pomisao da se bogatstvo i ugled steknu trgovačkim aktivnostima bila je bukvalno nezamisliva čak i onima koji su se trgovinom bavili.“

Učini svoje službenike bogatima

Ko su onda bogataši u starom Egiptu? Visoki dostojanstvenici državnoreligijske birokratije, što odgovara članovima nomenklatura u socijalizmu dvadesetog veka. Zvanično objašnjenje za to je iskorenjivanje korupcije. Jedan od faraonovih saveta svom nasledniku glasi: „Učini svoje službenike bogatima, da bi ispunjavali tvoje zakone. Nekome ko je privatno bogat nije potrebno da postane neposlušan. Imućan je onaj ko nije u stisci i ne kaže 'ah, kada bih mogao'. To je suprotnost nezadovoljstvu nekoga ko se mršti i naginge novom gospodaru, koji ga podmićuje.“

Takav sistem uglavnom je funkcionisao. Svojim bogatstvom službenici se nisu približili faraonu. Ali – prema pisanju privrednog novinara Judite Mates – zahvatanje u božju, odnosno državnu blagajnu, nije bilo nepoznato. Ona navodi iskaz hramskog baštovana Kara, hiljadu stote godine pre nove ere, kojim on priznaje da je olakšao hramsku pozlaćena vrata za nekoliko grama. Požudu za zlatom probudio je i kod svog pretpostavljenog: „Jednoga dana u prepirci s nama, šef Paminu reče: 'Ništa mi niste dali.' Tada smo otišli do hramskih vrata i skinuli sa dovratka pet *kite** zлата. Zamenili smo to za vola i dali ga

* 1 kite zлата = 9,1 gram. (Prim. prev.)

Paminuu. Glasine o tome stigle su do pisara kraljevskog arhiva Setmozea. Pretio nam je rekavši: 'Izvestiću visokog sveštenika boga Amona.' Tada smo skinuli još tri *kita* zlata i predali Setmozeu, pisaru kraljevskog arhiva.“

Egipatski model uvek i iznova pronalazimo u literaturi: idealni uslovi za idealnu državu. Tako je i u *Utopiji* Tomasa Mora.* „Alavost i pljačkaška pohlepa kod svih ljudskih stvorenja proističu iz straha od osiromašenja“, uči nas Mor. Znači, treba stvoriti takvo ljudsko stvorenje koje nikada neće strahovati od osiromašenja i pohlepa će nestati – ali pod uslovom da to poštuju i druga tako stvorena bića. U *Utopiji* sve je bezbrižno i idilično jer, sasvim slučajno, nijedan Cezar nije našao put do nje. Ali Cezar je pronašao put do Egipta i najstarije carstvo postalo je rimska provincija.

Glavni uslov za opstanak državnog raja jeste da ga spoljni neprijatelj promaši ili nikada ne nađe. Isto važi i za većinu preduzetnika. Tokom istorije, uz taj uslov uvek je neki Baja Patak sticao bogatstvo. Prevedeno na rečnik ekonomskih nauka, pravilo glasi: „Nikakav spoljni neprijatelj“, naime: „nikakva konkurencija“, ili finije: „treba obezbediti monopol“. Gledajući tako, Nil i danas zapljuskuje neke visoke spratove oblakodera širom sveta.

* *Thomas More* (1478–1535), engleski humanist i državnik, u delu *Utopija* bavi se vizijom idealnog društva. (Prim. prev.)

Grci: od Kreza do kejsijanizma u kulturi

Za šta sve nismo zahvalni Grcima! Prva dela svetske književnosti, osnovi matematike, fizika, filozofija, sociologija, istorijski zapisi, medicina, pozorište, sport, sve lepe umetnosti. Ukratko: bez antičke Grčke ne bi bilo ni Zapadne Evrope.

Rudnik srebra spasava Zapadnu Evropu

Kada zahvaljujemo Grcima, zahvaljujemo, u stvari, jednom rudniku srebra. U Lavrijonu blizu Atine, 483. godine pre nove ere, otkriveno je jedno od najvećih nalazišta srebra antičkog doba. Dogodilo se to pravovremeno. Konačno se mogla ostvariti uporna težnja atinskog političara Temistoklea. Zahtevao je izgradnju ratne flote na najbrži mogući način. Pretila je osveta Persijanaca i trebalo ju je sprečiti. Već sedam godina poraz od atinskog vojskovođe kod Maratona nije davao mira velesili Persiji. U teškim unutrašnjim političkim sukobima, Temistokle je pokušao da pridobije Atinjane za svoj plan. Međutim, ako bi argumenti i bili dovoljno ubedljivi, nedostajala su sredstva. Pronalaženje rudnika dogodilo se u pravo vreme. Temistokle je uspeo da ostvari svoju zamisao o izgradnji flote, Atina je dobila